Studie
CZ + Σ EN

Acta Musei Nationalis Pragae Historia 80/2026/3
DOI: 10.37520/amnph.2026.015

Marie Bahenská

Ženský element v rodině Františka Palackého: hledání vlastních cest a prostoru

Marie Bahenská
Masarykův ústav a Archiv AV ČR
bahenska@mua.cas.cz

Studie vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., RVO:67985921.

The Female Element in František Palacký's Family: The Search for Their Own Paths and Place

Abstract: This study focuses on the female members of František Palacký's family and their activities. Using the example of three generations (Palacký's wife Terezie, his daughter Marie, and his granddaughters Marie and Libuše), it presents their public roles, through which they helped to create the desired image of a family belonging to the Czech national elite. Whilst Palacký's wife belongs to a generation in which a woman's role was strictly defined within the family and the household, her daughter and granddaughters went well beyond this role and engaged in numerous public activities. In their choices, however, they always took into account the impression their activities would make on the outside world, whether they corresponded to the contemporary notions of a woman's role in the family and society, and, at the same time, the standing that the Palacký family enjoyed in the eyes of the public. Whilst their father and husbands shaped Czech politics, the women of the family were active in charitable and educational societies, and their artistic output was by no means insignificant. With the exception of Terezie Palacká, we can observe the active involvement of Palacký's daughter and granddaughters in areas considered to be a female domain. In doing so, they quite deliberately helped to shape the ideal image of a patriotic family, whilst at the same time finding their own sense of self-fulfilment.
Keywords: 19th century, Prague, women, public life

V MacNevenově paláci se od dvacátých let 19. století vystřídaly tři generace rodiny, která se řadila k české národní elitě[1] a jejíž mužští členové se výrazným způsobem zapsali do dějin politiky a vědy. Stejně důležitou roli však sehrávaly ženské obyvatelky domu, do něhož se František Palacký krátce po svém příchodu do Prahy přiženil a z něhož brzy učinil centrum společenského života českých vlastenců.[2] Navázal tak na tradici salónních setkávání, založenou v předbřeznové éře svým tchánem advokátem Janem Měchurou. Každý salón potřeboval svou múzu, ve skromnějších pražských poměrech se spíše hodí označení paní domu, která spoluurčovala jeho zaměření, zajišťovala hladký průběh a příjemné prostředí, přispívala ke společenské zábavě a konverzaci. Salón mohla zároveň využívat jako prostor pro sebeprezentaci, navazování kontaktů a plánování aktivit, které přesahovaly rámec domácnosti.[3] V takové roli se v tehdejší Pasířské ulici postupně vystřídaly Terezie Měchurová provdaná Palacká, Marie Palacká provdaná Rie-

1 Viz např. Jiří Štaif, Palacký, Rieger, Bráf: Vůdčí rodina v české národní elitě 19. století, KUDĚJ, 2002, roč. 4, č. 1, s. 34–46.
2 Maryša RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české, Praha 1945, s. 15–36.
3 Helena LORENZOVÁ – Taťjána PETRASOVÁ (edd.), Salóny v české kultuře 19. století, Praha 1999, zejména s. 93–107.

grová, Marie Riegrová provdaná Červinková a Libuše Riegrová provdaná Bráfová. Každá z těchto žen má podíl na utváření obrazu Palackého rodiny. S výjimkou Terezie Měchurové všechny překročily hranice tzv. privátní sféry a intenzivně se zapojily do veřejného dění způsobem, jenž odpovídal jejich vlastním zájmům a schopnostem, ale také výchově, tradici a rodinnému jménu, které zavazovalo. Moderním jazykem můžeme mluvit o kompatibilitě mužské a ženské role v tzv. první rodině národa.

Omezené možnosti působení (nejen) žen v předbřeznové době a zejména její zdravotní stav byly hlavními důvody, které Terezii Palacké nedovolily zapojit se do společenského dění v takové míře, jakou můžeme vidět u její dcery a vnuček. Ztělesňovala ovšem ideální nevěstu – dívka z vážené a majetné pražské rodiny, přiměřeně vzdělaná a vychovaná v souladu s očekávanou budoucí rolí manželky, matky a reprezentantky domu. Palacký si byl kvalit své manželky dobře vědom.[4] Přestože on sám do manželství vstupoval hmotně zajištěn a s nadějí na pokračující kariéru, příbuzenstvím s rodinou Měchurových se definitivně zařadil mezi elitu tehdejší pražské společnosti.

Terezie Palacká neměla ambice vybočovat z role, která byla tehdy ženě přisuzována. Zajišťovala chod domácnosti a věnovala se výchově dětí Jana a Marie, ale veřejnému životu se spíše vyhýbala. Značné množství času trávila ze zdravotních důvodů v cizině. Důležitým faktorem však byl vklad do výchovy a vzdělání její dcery. Ta byla od dětství vedena ke skromnosti, plnění povinností a respektování rodičů. Výrazně ji jako učitel ovlivnil kněz František Schneider, znalec a ctitel Bolzanovy filozofie, zastánce názoru, že jedině pomoc druhým je dokonalým naplněním lidského života. Byla matčinou společnicí při pobytech v zahraničních lázeňských městech, získala tím značný rozhled a znalosti, které vysoce překračovaly obzor jejích vrstevnic. Je otázkou, jaký podíl měla Terezie Palacká na výběru partnera pro svou dceru a do jaké míry se jen podřídila manželovu přání. Z korespondence lze usuzovat, že vztahu přála a svého budoucího zetě podporovala.[5] Svou dceru tedy jednak nasměrovala k celoživotnímu přesvědčení o potřebě a povinnosti pomáhat druhým, jednak se dokázala povznést nad názory svého otce, pro něhož nebyl Rieger kvůli svému původu příliš žádoucím ženichem. Přestože Palackého manželka sama nijak výrazně nezasahovala do veřejného života a plnila přesně to, co se od ní očekávalo, formování další ženské generace v rodině ovlivnila nezanedbatelným způsobem.

Sňatek Marie Palacké s Františkem Ladislavem Riegrem, blízkým spolupracovníkem a přítelem Františka Palackého, jí otevřel a v budoucnu v mnohém usnadnil cestu k aktivnímu působení. Rieger svou ženu podporoval, poskytoval jí praktické rady a pomoc v jednání s úřady. V některých případech byl zároveň také prvním, koho přesvědčovala o správnosti svého konání, aby je v tomtéž duchu tlumočil členům městské rady, ačkoli se zřejmě ne vždycky shodovalo s jeho konzervativním smýšlením.6 Výstižně popsala rozložení sil v MacNevenově paláci Anna Lauermannová-Mikschová ve svých vzpomínkách:[7] Palacký psal dějiny českého národa, Rieger bojoval za práva českého národa a paní Riegrová řídila chudinskou péči Prahy.

Marie Riegrová-Palacká dávala svým celoživotním postojem zřetelně najevo souhlas s existencí oddělené veřejné a privátní sféry a s odlišnými úkoly obou

4 Jiří KOŘALKA, František Palacký (1798–1876), Praha 1998, zejména s. 110–120; Jiří ŠTAIF, František Palacký. Život, dílo, mýtus, Praha 2009, zejména s. 61–67.

5 Jiří KOŘALKA (ed.), Briefe an Therese. Korrespondenz von František Palacký mit seiner Braut und späteren Frau aus den Jahren 1826–1860, Dresden 2003.

6 Takto docílila například v roce 1867 vyslání dvou dívek na studia do Paříže na náklady městské rady, aby v ústavu Marie Pape-Carpentier získaly kvalifikaci pro učitelky mateřských škol. Viz Vladimíra COUFALOVÁ, Česko-francouzské vztahy v oblasti filantropie v polovině 19. století. Marie Riegrová-Palacká a Marie Pape-Carpantier, diplomová práce, FF UK, Praha 2009, s. 27; Památník na oslavu čtyřicetiletého trvání stavu učitelek škol mateřských, Praha 1909.

7 Anna LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Lidé minulých dob. Kniha lidských i básnických osudů, Praha 1940, s. 63.

pohlaví. Přitom se již od mládí živě zajímala o politické dění[8] a právě ve filantropii viděla ideální a v tehdejší době vlastně jedinou příležitost, jak mohou ženy podpořit tzv. velkou politiku, prosazovanou muži v poslaneckých lavicích, a přitom neopustit svou tradiční a očekávanou roli. Vůči emancipačnímu hnutí se vymezovala spíše negativně, svou činností však paradoxně pomáhala ženám získat hospodářskou nezávislost a prostředky k samostatnému životu, což byl tehdy základní cíl emancipačních snah.

Pro úspěšný rozvoj dobročinnosti, kde našla široké pole působnosti, považovala za důležité propojit snahu mužů o úpravu stávající legislativy s dobrovolnou prací žen, která vychází z jejich přirozených vlastností – soucitu, obětavosti a trpělivosti. *„Muži starají se o zákony a cestou veřejnou domáhají se blaha obecného. Kde se jim nedaří, tu ať v lásce paní doplní a napraví nedostatky,“* poznamenala si roku 1865 v jednom ze svých rukopisů.[9] V podobném duchu koncipovala návod k dobročinné práci pro své spolkové spolupracovnice.[10] Podle názoru Marie Riegrové-Palacké to byla právě dobročinná práce, která vhodným a žádoucím způsobem doplňovala politické snahy mužů a současně přinášela viditelný prospěch potřebným, navíc v relativně krátkém časovém horizontu. Zdůrazňovala nutnost vzájemného souladu a vyvážení aktivit žen a mužů, jak v rodině, tak ve veřejném životě. Ženy vnímala jako podporovatelky mužů, jak připomíná Marie Červinková-Riegrová v matčině biografii: *„Úkol ženy spatřujeme v tom, by rozuměla i sledovala i v citu pojímala myšlénkový svět doby a národa svého a dovedla býti podporou muže svého v zápasu jeho o zájmy veřejné i soukromé.“*[11] Zatímco plnění tradičních úkolů v rámci rodiny hodnotila s uspokojením, velké rezervy viděla v ochotě žen věnovat se práci mimo vlastní domácnost. Sama šla v tomto směru příkladem. Veškerou dobročinnou práci a činnost ve školských zařízeních však mohla vykonávat také díky tomu, že v domácnosti byla z větší části zastoupena svou starší dcerou Marií.

V čem spočívají její hlavní zásluhy? Založila první českou průmyslovou dívčí školu a pomáhala jejím absolventkám hledat zaměstnání, zajímala se o osud dívek propouštěných z městského sirotčince, zprostředkovávala práci chudým vdovám s dětmi, hledala pomoc pro svobodné matky, stála u zrodu českých jeslí a mateřských škol. Do dobročinné práce vnesla nejen moderní postupy a realistické cíle, ale především řád, systematičnost a kontrolní mechanismy. Zcela novátorský, možná až revoluční byl její názor, že almužna nemá být účelem, ale prostředkem.[12] Za cíl dobročinnosti si vytkla *„dosažení většího tělesného i duševního blaha“*[13] a prevenci před chudobou. Nerozpakovala se využívat osvědčené metody práce zahraničních dobročinných spolků, velmi dobře byla obeznámena především se situací ve Francii.[14] Své znalosti o francouzských dobročinných zařízeních a jejich správě publikovala v letech 1867–1869 ve *Světozoru* a *Časopisu Musea království Českého*.[15] Vycházela z dobové odborné literatury, vlastních zkušeností získaných při návštěvě Paříže roku 1867 u příležitosti světové výstavy a z kontaktů s významnými představitelkami tamní filantropie a organizátorkami dívčího školství, mj. s Marií Pape-Carpentier.[16] Zdůrazňovala prevenci, tedy nutnost předchá-

8 Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie Riegrová rodem Palacká. Její život a skutky, Praha 1892, s. 34–37.
9 Archiv Národního muzea (dále jen ANM), fond (dále jen f.) Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 462, usnesení v poradě dne 15. ledna 1865.
10 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 442, Listy o dobročinnosti k paním a dcerám českým, b. d.
11 M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie Riegrová rodem Palacká, s. 137.
12 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 462, usnesení v poradě dne 15. ledna 1865. Viz též M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie Riegrová rodem Palacká, s. 50.
13 ANM, fond Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 462, usnesení v poradě dne 15. ledna 1865.
14 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 451, výpisky z literatury a ze zpráv o dobročinných zařízeních, 1846–1890; inv. č. 458, sešity č. 13 a 14, vlastní poznámky a výpisky z odborné literatury týkající se jeslí, sirotčinců, charitativní činnosti, dívčího školství, 1867–1890; inv. č. 459, lístkový seznam charitativních institucí a společností ve Francii, b. d.
15 Průmyslové dívčí školy v Paříži, Světozor, 1967, roč. 1, č. 7, s. 67–68; Veřejná dobročinnost města Paříže, Světozor, 1868, roč. 2, č. 11, s. 103–105; Péče o blaho pracující třídy ve Francii a v Paříži zvláště, Časopis Musea království Českého, 1868, roč. 42, č. 4, s. 352–365; Časopis Musea království Českého, 1869, roč. 43, č. 1, s. 87–106.
16 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 268, korespondence z let 1867–1884.

zet bídě a chudobě vzděláním a výchovou mládeže. Tímto způsobem měl podle ní postupně klesat počet lidí spoléhajících se na podporu. K novinkám patřila pravidelná pomoc poskytovaná cíleně podle konkrétních a aktuálních potřeb rodiny. To bylo možné díky pravidelným návštěvám v podporovaných rodinách a systematickému evidování všech zjištěných skutečností.

Zahájení dobročinné práce Marie Riegrové-Palacké a uvedení výše zmíněných zásad do praxe se váže na Spolek svaté Ludmily, do něhož vstoupila na konci roku 1864. Spolek, s nímž bude spojováno jméno rodiny Palackých a Riegrovy, vybírala velmi uvážlivě.[17] K rozhodnutí zřejmě přispěla skutečnost, že jeho předsedkyní byla hraběnka Kristina von Schönborn a protektorem pražský arcibiskup Bedřich Josef kardinál Schwarzenberg, což spolku dodávalo na prestiži a důvěryhodnosti. Zohlednila také skutečnost, že se jeho členky jako jedny z mála v Praze bezprostředně stýkaly s chudinou a že výukou ručních prací položily základ plánované škole. Do spolku vstupovala s promyšlenými plány na jeho reformování – proměnu vnitřní struktury a stanovení účelu, který by lépe odpovídal jejím představám. Spolek dosud podporoval chudé vdovy potravinami a třikrát týdně nabízel pro dívky z nemajetných rodin výuku pletení a šití. Návrh nových stanov obsahoval zřízení spolkových odborů jako základních pilířů jeho struktury (odbor sběratelek, odbor matek a opatrovnic chudých, odbor školní, odbor průmyslový) a založení průmyslové dívčí školy. Ve formulaci účelu spolku byla zdůrazněna myšlenka prevence, tedy vyučování chudých dívek takovým způsobem, *„aby nepotřebovaly více almužny“*,[18] dále zajišťování práce chudým ženám a zachována zůstala péče o nemajetné rodiny, především vdovy s dětmi.

Velkou pozornost věnovala Marie Riegrová-Palacká organizování návštěv v podporovaných nebo podporu požadujících rodinách. V návodu pro práci „matek chudých“ detailně rozebírá nejrůznější situace, které mohou při návštěvě nastat, udílí rady, jak se zachovat, čeho si všímat a podle jakých kritérií rozhodnout o výši a formě podpory. Její rady a doporučení jsou veskrze praktického rázu; zároveň realisticky konstatuje, že nelze pomoci všem, a proto je třeba takto pečlivě *„vyzkoumat poměry rodinné“*.[19] Návštěvy chudinských čtvrtí rozhodně nepatřily k oblíbené činnosti, ale žena z první rodiny národa šla ostatním členkám v tomto směru příkladem. Bez ohledu na postavení, jež ve spolku zastávala a jež jí mohlo přinášet mnohá privilegia, na sebe vzala beze slova námitky stejné povinnosti jako ostatní.[20] Výmluvná je vzpomínka její dcery: *„Ve středu jsme s maminkou skoro celý den chodily, dopoledne okolo sv. Petra, sv. Haštala a též i na začátku židovského města v Kaprové ulici, v Jezovitské, v židovském městě. To jsme nalezly do všelikých dír špinavých […] nadýchaly se nečistého vzduchu a byly jsme tak strašně unaveny, že jsme pak sotva se hýbat mohly […] Co jsme viděly lidské bídy, co slz a utrpení […] Maminka umí dobře s těmi lidmi mluvit a zacházet.“*[21] Osobně vykonávala pochůzky v nejchudších pražských čtvrtích, nebylo jí zatěžko vstupovat do tmavých, nevětraných domů a bytů nebo přicházet do bezprostředního kontaktu s nemocnými.

Pomoc chudým rodinám se výrazně zvýšila v druhé polovině šedesátých let a svou roli v tom sehrálo působení Marie Riegrové-Palacké v odboru sběratelek – odmítnout příspěvek dceři Františka Palackého a manželce Františka Ladislava Riegra se zřejmě odvážil jen málokdo. Osobnost Marie Riegrové-Palacké a její přístup do předních pražských rodin proto představovaly pro Spolek svaté Ludmily významný zisk: *„[…] hlavní zdroj příjmů byla sama paní Riegrová, tato neúnavná podporovatelka a sběratelka milodarů. Její jméno otvíralo i nejpečlivěji zamykané*

17 M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie Riegrová rodem Palacká, s. 46–47.
18 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 463, základní myšlenky průmyslové dívčí školy svaté Ludmily, 1865–1867.
19 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 436, O návštěvách chudých a dělnických rodin, koncepty a myšlenky o dobročinnosti ženské, b. d.
20 Viz např. A. LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Lidé minulých dob, s. 64–65; M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie Riegrová rodem Palacká, s. 146–159.
21 ANM, f. Marie Červinková-Riegrová, inv. č. 275, Zápisky z let 1870–1874, zápis z 20. 11. 1870.

zámky pokladen a před tím umlkaly […] *protivnice.*“[22] Mohla navíc využívat salónních setkání, kde z pozice hostitelky navazovala užitečné kontakty ve prospěch svých dobročinných aktivit. Salón nikdy nevnímala jako místo k oddechu a zábavě.[23] Skromnost, nezištnost a pracovitost Marie Riegrové-Palacké oceňovala ještě mnoho let po jejím odchodu ze Spolku svaté Ludmily Josefa Náprstková: „*Vy ráčíte nám býti vzorem přičinlivosti* […] *dobrovolné povinnosti, které ráčíte vykonávat ve prospěch té naší chudiny, ve prospěch té naší mládeži, to už přesahuje o mnohem více nežli mé zaměstnání; neb navštěvovat tu naši chudinu to jest ta největší zásluha […] Vy Velectěná paní příliš mnoho pamatujete na jiné a příliš málo na sebe.*“[24]

Významným preventivním opatřením byla podle Marie Riegrové-Palacké příprava dívek z chudých poměrů na kvalifikované zaměstnání: „*Uvážili jsme, že je dosti prací takových, kteréž ženská téměř tak dobře konati může jako muž a kteréž se mnohem lépe odměňuje než šití, ba že jsou i takové, kteréž se pro ženskou sílu i schopnost znamenitě hodí. Vytknuli jsme nové škole za úkol, aby opatřila dívky takovými známostmi, které by jim daly možnost uživiti se pak čestně v poměrech časového pokroku.*“[25] Založení první české dívčí průmyslové školy prosadila ve spolku na jaře 1865, dohledem a správou byl pověřen školní odbor. Dívky byly vyučovány zcela bezplatně a po absolvování tzv. přípravky si zvolily jeden z učebních oborů, jejichž nabídka se operativně měnila a zohledňovala ženské schopnosti a předpoklady. Prioritou spolku bylo opatřit dívkám zaměstnání, tohoto úkolu se často osobně ujímala opět Marie Riegrová-Palacká: „*Maminka je vedla, Fartagovou na rytí zlata, ty druhé dvě na polírování a Kabeláčovou na šicí stroje k paní Šimáčkové.*“[26] Navzdory dostatečnému počtu žákyň škola po několika letech zanikla. Od počátku sedmdesátých let totiž rostla kritika ze strany starších členek spolku, které nesouhlasily s financemi poskytovanými na její provoz. Spory vedly na podzim 1873, zřejmě za dost bouřlivých okolností, k odchodu Marie Riegrové-Palacké ze spolku. Neskončily tím však její filantropické projekty.

Nově se začala angažovat v zakládání českých opatroven, mateřských škol a jeslí. V opatrovnách pravidelně držela dozory, vedla si přesné statistiky jednotlivých ústavů[27] a dochované poznámky svědčí o tom, že se na jejich řízení a chodu aktivně podílela. Její autorita byla nezpochybnitelná, k plnění zadaných povinností obvykle stačila její přítomnost, někteří zaměstnanci se jí prý dokonce báli.[28] O všem se chtěla osobně přesvědčit, neváhala obracet se s žádostmi o nápravu nedostatků k dozorci opatroven nebo k městské radě. Byla členkou Komitétu dam pro městské opatrovny a školy mateřské, dozorčí rady nad mateřskými školami a opatrovnami a dozorčí komise nad denní pokračovací školou pro dívky. Prosadila v městské radě zřízení fondu pro podporu chudých a neprovdaných matek. Pozornost věnovala výuce ve Vyšší dívčí škole v Praze a poměrům v pražském sirotčinci. Poukazovala na nutnost zakládat „útulky a přístřeší“ pro služky a „poptávárny“, které ženám pomohou při hledání práce. Připomínala, že zakládání sirotčinců a „ochranoven“ pro mládež je záležitost obcí a okresů, které by měly při jejich spravování více využívat ženských sil.

Otázku zaměstnávání žen v opatrovnách Marie Riegrová-Palacká otevřela v září 1867. Její komunikace s manželem na toto téma je nebývale emotivní, místy vyznívá až bojovně. Velmi kriticky komentuje a hodnotí postoj městské rady a mužské nahlížení na roli žen v zakládaných opatrovnách a mateřských školách. Usilovala o dosazení žen do jejich vedení a s velkou dávkou sebevědomí, podpořeném znalostmi a zkušenostmi ze zahraničí, manžela přesvědčovala o správnosti a užitečnosti

22 Věnceslava LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Z mých pamětí, Mladá Boleslav 1928, s. 230.
23 M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Ozářené krby, s. 140–180; viz též A. LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Lidé minulých dob, s. 63 a 73.
24 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 119, Josefa Náprstková Marii Riegrové-Palacké, 8. 8. 1887.
25 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 467, koncepty zpráv Spolku sv. Ludmily, zápis ze 6. 3. 1866.
26 ANM, f. Marie Červinková-Riegrová, inv. č. 271, Zápisky z let 1865–1870, zápis z 26. 11. 1866.
27 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 546, Přehled stavu a návštěvy opatroven a městských školek mateřských v 1872/3 až 1882/3.
28 M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie Riegrová rodem Palacká, s. 95.

nosti takového rozhodnutí.[29] Vystupuje jako nekompromisní zastánkyně rovných příležitostí pro obě pohlaví, nezvykle ostře formuluje své výhrady vůči dosud nespravedlivému zacházení se ženskými uchazečkami a věří v manželovo pochopení: *„Jsi-li ty ale jiný než ty ostatní – nebo chceš-li i se svou vychloubenou mužskou spravedlností držeti s jinými mužskými v této záležitosti, kdy škoda ztratit dalšího slova."*[30] Ojedinělé je také její odvolávání se na ženskou solidaritu: *„Měla by se mnou horlit každá ženská – než milé ženské o tom nic nevědí, co se děje neb jsou ututlány od mužů – aby se nestaraly, do čeho jim nic není. Tak to zůstane při všem starém, mou útěchou bude toliko, že jsem měla vůli dobrou."*[31] Nezvykle emotivní vyjádření přineslo kýžený efekt, Rieger společně s Vojtou Náprstkem dokázal městskou radu přesvědčit, aby předloženou koncepci přijala a nebránila se svěřit vedení opatroven ženám.

Další návrhy na reformu a efektivnější fungování připravovala Marie Riegrová-Palacká pro pražský sirotčinec.[32] Doporučovala jednak změny personální, tedy volbu nových členek do jeho kuratoria, jednak změny koncepční, které se týkaly zacházení s chovankami. Za nejdůležitější považovala *„přizpůsobit pobyt životu"*, tj. naučit dívky hospodařit a podílet se na domácích pracích. Stávajícímu vedení sirotčince vytýkala, že dívky *„posílá do světa ve věku přemladém, aniž by po výstupu více kdo se o ně staral"*. Důrazně také vyzývala, aby *„správa byla lacinější"*. Nejvíce jí leželo na srdci, aby se vedení sirotčince více zajímalo o osud svých chovanek: *„Myslím, že by bylo záhodno, aby dívky nevystupovaly z ústavu tak mladounké."* Péči věnovala i chlapeckému sirotčinci,[33] v tomto případě oceňovala rozhodnutí o výuce chovanců s přihlédnutím *„ku jejich budoucímu řemeslnickému povolání"*. Přimlouvala se za podobnou změnu v dívčím sirotčinci, v případě dívek by se pro ně mělo zajistit vzdělání *„v domácím hospodářství a v předmětech kupeckých"*. Znovu v této souvislosti poukazovala na problém přechodu čtrnáctiletých dívek ze sirotčince „na svobodu", do světa dospělých: *„Než co může dívka 14letá konati za služby? Práci pilné neuvykla, dovednější práci neumí vykonávat a k hrubé práci nemá fysické síly. […] Po dobrém zaopatření a laskavém zacházení v sirotčinci městském bude dívkám krušno vpraviti se najednou do nových svých poměrů – i bude jim přivykati práci na jich věk často snad příliš namahavou."*[34] Navrhovala prodloužení pobytu v sirotčinci o jeden rok, během něhož by se dívky vycvičily k profesi chůvy nebo opatrovnice, přičemž opatrovnictví by mohlo být vyučováno přímo v sirotčinci, v oddělení nejmladších dětí, nebo v městské opatrovně.

Dalším návrhem Marie Riegrové-Palacké v oblasti dobročinné práce bylo založení městských jeslí, jejichž osnovu předložila v květnu 1883.[35] Program jeslí byl členkami komitétu bez problémů schválen, v listopadu téhož roku ho přijala městská rada a už v březnu 1884 byly otevřeny první městské jesle v budově školy u sv. Ducha. Během šesti let následovaly další – na Újezdě, Hradčanech, v Holešovicích, Bubnech, na Maninách a na Vyšehradě. V konceptu pravidel z dubna 1884 si kladla řadu otázek, leckdy aktuálních i dnes (např. přijímání pouze očkovaných dětí), a současně uvažovala o běžných provozních záležitostech.[36] Zdůrazňovala vedení dětí k pevnému řádu a poslušnosti, přitom ale trvala na vlídném zacházení s nimi a naprosto zavrhovala fyzické tresty. Požadovala dostatečný prostor (8 m^3 na jedno dítě), dvůr nebo terasu určené na procházky, výhradně ženský personál, denní lékařské návštěvy. Zajímala se o každodenní provoz, v korespondenci s členkami komitétu a zaměstnankyněmi řešila ryze praktické otázky, např. vydávání

29 V. COUFALOVÁ, Česko-francouzské vztahy v oblasti filantropie v polovině 19. století, s. 64–68.
30 ANM, f. František Ladislav Rieger, k. 4, Marie Riegrová-Palacká Františku Ladislavu Riegrovi, 28. 9. 1867.
31 ANM, f. František Ladislav Rieger, k. 4, Marie Riegrová-Palacká Františku Ladislavu Riegrovi, 28. 9. 1867.
32 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 439, reorganisace městského sirotčince, 1883.
33 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 458, sešit č. 15, poznámky týkající se městského sirotčince, 1867–1890.
34 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 458, sešit č. 15, poznámky týkající se městského sirotčince, 1867–1890.
35 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 572, stanovy jeslí, 1884.
36 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 458, sešit č. 14, část III., poznámky týkající se jeslí, 1867–1890.

jídla, čas strávený hraním nebo dobu spánku.[37] Za další objekt dobročinnosti si v témže období zvolila chudé a neprovdané matky. V roce 1884 městská rada schválila její návrh na zřízení Fondu princezny Stefanie k podpoře novorozenců a jejich matek s každoroční dotací 2 000 zlatých.[38] Během let 1882–1891 bylo díky tomu podporováno 1 625 svobodných matek.[39]

Zásluhou Marie Riegrové-Palacké se dobročinná práce stala normou a nedílnou součástí života měšťanských ženských elit, důležitou, respektovanou a očekávanou složkou jejich veřejného působení. Tím přispívaly k celkovému obrazu svých rodin, jež byly sice navenek reprezentovány muži, ale tento ženský element do něho vnášel další, veskrze pozitivní a užitečný rozměr. Důležitý byl také postoj Riegrové-Palacké k ženskému hnutí v době formujících se emancipačních snah, který nepochybně rezonoval jako návodný a relevantní. Pro nastupující generaci emancipistek nejspíš nemohla být vzorem pro svou konzervativnost v názoru na ženskou otázku, jenž však přinejmenším do osmdesátých let 19. století odpovídal většinovému smýšlení a obvykle souzněl také s postojem jejího manžela. Výjimku představuje zmiňované úsilí o uplatnění žen ve vedení opatroven, které zpočátku prosazovala zjevně proti jeho přesvědčení, ale dokázala nalézt dostatek argumentů ve prospěch svého názoru, o jehož správnosti nepochybovala. Nikdy však nebyla hlasatelkou moderních, či dokonce radikálních emancipačních myšlenek, přesně v intencích své výchovy, a v tomto duchu vychovávala i své dcery. Úlohu ženy chápala jako pomocnou, podpůrnou, doplňující úsilí mužů a směřující výhradně do vychovatelské a sociální oblasti. Tímto způsobem se mohla uplatnit ve veřejném prostoru, aniž by její jednání vyvolávalo rozpaky nebo kritiku. Paralelně s manželovou politickou činností dokázala v relativně krátké době položit základy moderního systému chudinské péče a vybudovat dobře fungující instituce pečující o děti. Na obojí v devadesátých letech 19. století navázala jejich dcera Marie Červinková-Riegrová.

Obě dcery Marie Riegrové-Palacké byly do jisté míry obětí jejího obezřetného přístupu k emancipačním snahám. Zatímco ona sama se rozhodla najít vlastní cestu k užitečné práci, od svých dcer očekávala, že – obrazně řečeno – vstoupí do téže řeky a budou pokračovat v jejích stopách. K tomu zacílila jejich výchovu a vzdělání. Marie i Libuše absolvovaly domácí vzdělávání se soukromým učitelem, návštěvu Vyšší dívčí školy města Prahy jako symbolu vlasteneckého dívčího školství a pobyt v zahraničním penzionátu. Vzdělávací zařízení, která pro ně rodiče zvolili, byla na hony vzdálena jakékoli modernitě.

Vyšší dívčí škola měla podávat vzdělání přiměřené ženskému pohlaví, naučit dívky být dobrou hospodyní, ušlechtilou společnicí manžela a vzbudit v nich smysl pro rodinný život. V oslavné básni k 25. výročí založení školy se opěvovaly hlavní úkoly ženy – je strážkyní rodinného krbu a ochránkyní rodného jazyka.[40] Potvrzoval se tím její účel stanovený zakládací listinou.[41] Pobyt obou dcer v zahraničním penzionátu byl tradičním završením standardní výchovy dívek ze šlechtických i majetných měšťanských rodin. Jeho účel výstižně formulovala Marie Riegrová-Palacká: *„[…] neměj ctižádost státi se tam tuze moudrou. Hleď toliko v řečích se vycvičit a to ani ne tak knihami jako mluvením a cvikem.“*[42] Dceru Marii dále nabádala, aby se nenechala vtahovat do hovorů o politice, národnostních otázkách, vlastenectví, vztahu Čechů k Německu, měla se vyhýbat všem hádkám a sporům: *„Naší národnosti můžeš posloužit nejlépe nejvíce v tom, když tvé chování bude vzorné, když se přiznáš sice ke své barvě, ale budeš ke všem přístupna a vlídná a vyhneš se všem hádkám*

37 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 391, Marie Riegrová-Palacká Anně Fridrichové, 26. 5. 1888.
38 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 458, sešit č. 13, 1867–1890.
39 M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie Riegrová rodem Palacká, s. 106.
40 Pamětní spis na oslavu pětadvacetiletého trvání městské Vyšší dívčí školy, Praha 1888, s. 3–6.
41 „Účelem této vyšší dívčí školy jest, aby nespouštějíc se zřetele povolání ženského pohlaví v domácnosti, *v rodině, ve společnosti národní, odrostlejší ženské mládeži československé […] podala té míry vzdělání vyššího, které se vyhledává pro společenské vrstvy vzdělanější.*“ ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 589, Listina zakládací vyšší dívčí školy král. hlav. města Prahy, §1.
42 ANM, f. Marie Červinková-Riegrová, inv. č. 40, Marie Riegrová-Palacká dceři Marii, 16. 4. 1869.

a slovním půtkám.“[43] V případě pobytu v německém penzionátu bylo rodinné jméno očividně nejen závazkem, ale také potencionálním problémem, a to i na domácí scéně. Marie Riegrová-Palacká byla nucena opakovaně vysvětlovat, že jediným důvodem dceřina pobytu ve Frankfurtu je potřeba zlepšit si němčinu. Kritika výběru penzionátu zjevně celou rodinu nepříjemně zasáhla, rodiče odmítli jakékoli prodloužení Mariina pobytu a jejich rozhodnutí podpořil i František Palacký: *„[…] abys zůstala tam déle […] tomu nemohu nijak přivyknout a jsem tomu ráda, že i dědeček to nechce. […] Nechci, aby se Němci chlubili příliš tebou – když to nebude na dlouho, uvěří svět, že to bylo pouze kvůli řeči a ne touha po německé kultuře, která tě tam vedla.“*[44] Pro mladší dceru Libuši byl po této zkušenosti zvolen penzionát ve frankofonní části Švýcarska, ovšem se stejným cílem: *„[…] přisvojení si uhlazených hezkých mravů, prospěch v anglické a francouzské i německé řeči.“*[45] V tomto případě se matka obávala, nakolik může dceru ohrozit prostředí kosmopolitního Curychu,[46] proto dala přednost malým ústavům, poprvé ve Fellenbergu poblíž St. Gallen a podruhé v Morges u Ženevského jezera. V nich se emancipačních vlivů rozhodně obávat nemusela. Své dceři si naopak stěžuje na její starší sestru Marii a budoucí švagrovou Marii Červinkovou, jejichž chování neodpovídalo jejím představám. O dceři Marii píše, že k domácím pracím nikdy nepřilnula a od svatby je to v tomto ohledu ještě horší, než dokud byla svobodná.[47] Velmi nelichotivě se vyjadřuje o své budoucí snaše Marii Červinkové, které vytýká nehezké chování k matce, a stroze konstatuje, že se jí *„nedostalo dobrého vychování“*.[48] O obou dětech Červinkových tvrdí, že nemají *„cit pro povinnost a práci“*.[49] V porovnání se svou sestrou a budoucí švagrovou tak vychází Libuše jako vzor spořádaného děvčete, přičemž k hlavním parametrům řádné výchovy patřila pracovitost, zodpovědnost a úcta k rodičům.

Marie i Libuše Riegrovy v dospělosti navázaly na matčinu dobročinnou práci, rozvíjely její odkaz a postupně k němu připojovaly nová témata, která přinášela rychle se proměňující doba a modernizační procesy. Pokračovaly tak v rodinné tradici, ale s přibývajícími roky si nacházely také vlastní prostor pro působení. Opět si však vybíraly jen takové činnosti, jimiž nijak neohrožovaly rodinné jméno a pověst. Stejně jako jejich matka podporovaly jasné vymezení činnosti žen a mužů a přikláněly se, alespoň veřejně, k tradičnímu rozdělení rolí. Řečeno slovy Marie Červinkové-Riegrové: *„Mírniti utrpení lidské, stírati slzy nešťastných je občanskou povinností ženy. Muž povolán je, aby stanovil zákony řádů společenských […] úkolem ženy jest, […] aby vládla v říši milosrdenství.“*[50] Jednoznačně se tak přihlásily k matčině odkazu a pouze jinými slovy potvrzovaly myšlenku, kterou Marie Riegrová-Palacká vyjádřila zhruba o tři desetiletí dříve.

Shodovaly se také v tom, které skupiny obyvatel si zasluhují největší pomoc a péči: *„Dobročinnost ženská projevuje se nejrůznějšími způsoby a směry, ale miláčkem jejím jest dítě, dívka a žena chudiny.“*[51] Tento genderový aspekt filantropie, typický pro většinu ženských měšťanských spolků 19. století, postupem doby překračují a svůj zájem rozšiřují na chudou mládež vůbec, zejména na mladé lidi zaměstnané v továrnách. Zatímco Marie Riegrová-Palacká svou péči o pracující dívky projevovala založením školy a vyhledáním vhodného pracovního místa, s nástupem industrializace se objevil nový problém. Vyučení se řemeslu a zajištění práce

43 ANM, f. Marie Červinková-Riegrová, inv. č. 40, Marie Riegrová-Palacká dceři Marii, 16. 3. 1869.
44 ANM, f. Červinková-Riegrová, inv. č. 40, Marie Riegrová-Palacká dceři Marii, 16. 4. 1869.
45 ANM, f. Libuše Bráfová, inv. č. 56, Marie Riegrová-Palacká dceři Libuši, 3. 3. 1877.
46 *„Vidíš, milá dcero – do Curychu bych tě nebyla dala. Tam je mnoho studentů a živlů divných – i mezi ženskými mnoho emancipačního […] obávala bych se pořáde a neměla bych žádnou pokojnou chvíli – abys někde nepřišla k úrazu nějakému duševnímu neb mravnímu.“* ANM, f. Libuše Bráfová, inv. č. 56, Marie Riegrová-Palacká dceři Libuši, 9. 1. 1876.
47 ANM, f. Libuše Bráfová, inv. č. 56, Marie Riegrová-Palacká dceři Libuši, 12. 1. 1876.
48 ANM, f. Libuše Bráfová, inv. č. 56, Marie Riegrová-Palacká dceři Libuši, 14. 3. 1876.
49 ANM, f. Libuše Bráfová, inv. č. 56, Marie Riegrová-Palacká dceři Libuši, 6. 1. 1876.
50 Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Působnost ženská v lidumilství, in: Anna HÜBNEROVÁ (ed.), O bídě lidské, Brno 1890, s. 4.
51 M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Působnost ženská v lidumilství, s. 6.

zůstaly sice základem pomoci, ale čím dál důležitější byla následná péče a dohled na pracovišti. Ochrana před fyzickým zneužíváním dívek a zajištění přijatelných pracovních podmínek souvisí s industrializací a rostoucím zaměstnáváním žen v továrnách. Matčin odkaz tak Marie Červinková-Riegrová rozvíjí v návaznosti na hospodářské změny. Za rizikové období označuje přechod ze školy do života, požaduje proto důslednou ochranu pracující mládeže: *„Třeba jest nejen vyučiti dívku, ale i kráčeti za ní do dílny, a zde bdíti nad ní láskyplnou ochranou."*[52] O továrnách mluví jako o prostředí, kde jsou zejména dívky vydány špatným vlivům. Jako by se vracelo téma mravní zkázy, které jsou pracující dívky vystaveny a jíž se zabránilo uzavřením průmyslové dívčí školy. Přelom osmdesátých a devadesátých let však ukazuje, že řešením není zakázat dívkám pracovat v továrnách, ale zajistit jim dostatečnou pomoc. Velkým přínosem bylo z tohoto hlediska zavedení tovární a živnostenské inspekce (včetně pozice ženských inspektorek) a soubor tzv. sociálních zákonů (novela živnostenského řádu, dělnická novela živnostenského řádu, jež mj. zakazovala dětskou práci, zavedení úrazového a nemocenského pojištění) v osmdesátých letech 19. století.

Možné řešení Marie Červinková-Riegrová viděla také v zakládání ústavů pro ochranu dospívajících dívek, které přicházejí z venkova do města za prací, hospodyňských škol a škol pro vzdělání a vycvičení služebných. Právě kvůli nim založila v roce 1893 spolek Záštita, oficiálně Spolek pro podporu opuštěných dívek a dětí v Praze.[53] Byl určen pro dívky přicházející do Prahy za prací, jimž chyběla rodina a zázemí, často i potřebné dovednosti pro zaměstnání služebných. Spolek jim poskytoval ubytování, fungoval jako jakýsi internát a nabízel chovankám návštěvu večerní hospodyňské školy.

Předmětem zájmu Marie Červinkové-Riegrové se už od osmdesátých let 19. století staly odložené a osiřelé děti a instituce nebo osoby, které o ně pečovaly, tedy nalezince, sirotčince a pěstounské rodiny. Navrhovala, aby se podle dobře fungujících vzorů z německých měst zakládaly tzv. dámské komitéty, jež by pomáhaly vyhledávat vhodné pěstounské rodiny, kontrolovaly je a mohly také navrhnout odebrání dětí při špatném zacházení. Myšlenku, že nezbytnou součástí dobročinné práce je systematická kontrola, opět převzala od své matky a plně se s ní ztotožňovala.

Nebyla spokojená s dosavadním a v zásadě nahodilým výběrem pěstounských rodin. Ve svých přednáškách a knihách poukazovala na zneužívání podpory, kterou rodiny pro osvojené dítě získávají, a upozorňovala na surové zacházení s dětmi. *„[…] při nedostatcích organizace nynější jest nám se diviti jen jedné věci, že totiž osud nalezenců není horší, než ve skutečnosti se projevuje,"*[54] komentovala s velkým rozhořčením daný stav věcí. Stejně radikální jsou její vyjádření na adresu úřadů zodpovídajících za péči o sirotky: *„My ve své humanitě zastavili jsme se na poloviční cestě. […] Nedovolujeme děti topit a vraždit, ale odsuzujeme je k pozvolnému hynutí v bídě a ve spoustě mravní."*[55]; *„Z těchto ubohých dětí rekrutují se pluky tuláků, zločinců a doplňují řady prostituovaných […] děti ty, odchovány na útraty země a obcí, zakrátko připadnou opět veřejnosti na obtíž, a když se pro ně nevystavěly sirotčince, budou se pro ně stavět káznice. […] Ta naše poloviční humanita stojí nás více peněz, než by stála racionální péče o děti."*[56] Za závažný problém považovala skutečnost, že největší zájem o osvojení dětí a největší soucit vůči nim projevují chudé rodiny, jež jim však nemohou zaručit kvalitní vzdělání nebo zdravotní péči. Z těchto důvodů také navrhovala přísný dohled nad podporovanými matkami a pěstounkami, neboť *„[…] nabytými zkušenostmi dospělo se ku přesvědčení, že podpora slepě udělovaná jen demoralizuje"*.[57]

52 Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Ochrana chudé a opuštěné mládeže škole odrostlé, Praha 1888, s. 36.
53 Jana MALÍNSKÁ, „My byly, jsme a budeme!" České ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa, Praha 2013, s. 60–61; Milena LENDEROVÁ a kol., Žena v českých zemích od středověku do 20. století, Praha 2009, s. 398.
54 Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, O nalezencích v Čechách, Praha 1888, s. 24.
55 M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, O nalezencích v Čechách, s. 36.
56 Tamtéž, s. 33.
57 Tamtéž, s. 34.

Je zřejmé, že v dobročinném působení Marie Červinkové-Riegrové se zrcadlí matčin vzor. Chápala, jak nadčasové byly otázky, které si Marie Riegrová-Palacká kladla, a snažila se je řešit v jiných politických a hospodářských poměrech. Za základ úspěchu pokládala propojení veřejné správy, tedy činnosti úřadů, a soukromé dobročinnosti.

Libuše, mladší dcera Riegrových, stojí jakoby ve stínu své matky a starší sestry. Už v dětství se projevovala jako málo komunikativní a společenská, to měly změnit výše zmíněné pobyty v penzionátech. Odnesla si z nich dobrou znalost cizích jazyků a základy tradiční výchovy. V dopisech matce se mj. chlubila, jak dobře už zvládá domácí práce: *„Pamatuji se, že jsi jednou pravila tatínkovi, že bych nedovedla dělat službu. Nyní, maminko, umím mésti, uklízet, mýt nádobí, prát, prostírat atd. Jen mýti podlahu a vařit neumím. Mohla bych službu zastat, kdybych to oboje uměla.“*[58] Z možná až naivně znějících slov šestnáctileté dívky je patrné, jaké byly v domě Riegrových žádoucí priority ve výchově dcer. Výraz „dělat službu“ samozřejmě nechápejme doslova, ale jako symbolické označení znalostí a dovedností nezbytných pro vedení domácnosti.

Libuše Bráfová se i v dospělosti vyhýbala veřejnému vystupování, ale úplně na ně rezignovat nemohla. Zejména po matčině a sestřině smrti plnohodnotně převzala reprezentování rodiny a duchovní i hmotnou péči o její odkaz. Byla členkou řady spolků, komitétů a dozorčích rad, převažovaly v nich opět ty, které se vázaly na filantropii a osvětu. Kromě této takřka povinné činnosti si našla vlastní zájem – věnovala se péči o textilie užívané rodinou Palackých, Riegrovy a Bráfovy, celou kolekci poté darovala Národnímu muzeu.[59] Za zmínku stojí také její nezištná péče o první českou lékařku Annu Bayerovou,[60] které nabídla útočiště ve své domácnosti.

Srovnáme-li životní osudy a působení tří generací žen spřízněných s Františkem Palackým, najdeme v jejich činnosti řadu podobných rysů. Především snahu o udržování kontinuity a navazování na práci svých předchůdkyň, již vhodným způsobem rozvíjely v nových podmínkách. Podobnost je patrná také v jejich zodpovědném přístupu k rodinnému jménu a ne vždy zcela šťastném a naplněném osobním životě (to platí zejména o Marii Červinkové a Libuši Bráfové). Všechny zmíněné ženy disponovaly kvalitním, době přiměřeným vzděláním, doplněným pobyty v zahraničí, které přispívaly k jejich nadhledu, znalostem a bohatým společenským kontaktům. Přijaly za své povinnosti spjaté s reprezentací rodiny a z respektovaného jména, dokázaly si však přitom vytvořit prostor pro sebeuplatnění. Tím prvořadým byla filantropie, ale kromě ní se jejich jména pojí s hudbou, literaturou a sběratelstvím. MacNevenův palác, Riegrův zámek v Malči i vila Bráfových v Roztokách u Prahy byly nejen centrem mužských aktivit, ale poskytovaly dostatečné možnosti ženským členkám rodiny, jež si postupně nacházely vlastní a nekonfliktní cestu pro působení ve veřejném prostoru. Zároveň respektovaly svou roli podporovatelek otce a manželů, ať už zajištěním chodu domácnosti nebo výpomocí s administrativou (v případě Marie Červinkové, která se ujala správy otcových písemností). Své veřejné působení směřovaly výhradně k dobově akceptovatelným a pro ženy obvyklým činnostem, nepatřily ke stoupenkyním radikálních emancipačních názorů (případně se v tomto duchu vyjadřovaly výhradně v soukromí) a nezapojovaly se ani do politického dění. Jejich politikou neboli podílením se na věcech veřejných byla moderní sociální práce. Jistou paralelu můžeme vidět v postavení Palackého jakožto autority v rámci národa a toutéž rolí jeho dcery v rámci ženské linie rodiny a měšťanského ženského hnutí.

58 ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, inv. č. 28, Libuše Riegrová matce, 20. 2. 1876.

59 Vanda MAREŠOVÁ, Libuše Bráfová a její sbírka oděvů z rodinné pozůstalosti, Acta Musei Nationalis Pragae 2021, roč. 75, č. 3–4, s. 16–33.

60 ANM, f. Libuše Bráfová, inv. č. 73; ANM, f. Anna Bayerová, inv. č. 64. Viz též Zuzana CULKOVÁ, Vztah Anny Bayerové a Libuše Bráfové ve světle jejich vzájemné korespondence, diplomová práce, Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2014, zejména s. 16–48.

SEZNAM LITERATURY:

Vladimíra COUFALOVÁ, *Česko-francouzské vztahy v oblasti filantropie v polovině 19. století. Marie Riegrová-Palacká a Marie Pape-Carpantier*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2009.

Zuzana CULKOVÁ, *Vztah Anny Bayerové a Libuše Bráfové ve světle jejich vzájemné korespondence*, diplomová práce, Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2014.

Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Marie Riegrová rodem Palacká. Její život a skutky*, Praha 1892.

Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *O nalezencích v Čechách*, Praha 1888.

Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Ochrana chudé a opuštěné mládeže škole odrostlé*, Praha 1888.

Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Působnost ženská v lidumilství, in: Anna HÜBNEROVÁ (ed.), *O bídě lidské*, Brno 1890, s. 4–14.

Jiří KOŘALKA (ed.), *Briefe an Therese. Korrespondenz von František Palacký mit seiner Braut und späteren Frau aus den Jahren 1826–1860*, Dresden 2003.

Jiří KOŘALKA, *František Palacký (1798–1876)*, Praha 1998.

Anna LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, *Lidé minulých dob. Kniha lidských i básnických osudů*, Praha 1940.

Milena LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.

Helena LORENZOVÁ – Taťjána PETRASOVÁ (edd.), *Salóny v české kultuře 19. století*, Praha 1999.

Věnceslava LUŽICKÁ-SRBOVÁ, *Z mých pamětí*, Mladá Boleslav 1928.

Jana MALÍNSKÁ, *„My byly, jsme a budeme!" České ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa*, Praha 2013.

Vanda MAREŠOVÁ, Libuše Bráfová a její sbírka oděvů z rodinné pozůstalosti, *Acta Musei Nationalis Pragae* 2021, roč. 75, č. 3–4, s. 16–33.

Památník na oslavu čtyřicetiletého trvání stavu učitelek škol mateřských, Praha 1909.

Maryša RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české*, Praha 1945.

Jiří ŠTAIF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009.

Jiří ŠTAIF, Palacký, Rieger, Bráf: Vůdčí rodina v české národní elitě 19. století, *Kuděj*, 2002, roč. 4, č. 1, s. 34–46.